

ANLAM BİLGİSİ KONULARININ ÖĞRETİMİ

Adem İŞCAN*

ÖZET

Anlambilim, anlamı inceleyen çalışma alanıdır. Bu alan, genellikle sözcükler, deyimler, işaretler ve semboller gibi gösterenlerle onların anlamları arasındaki ilişkiye yoğunlaşır. Anlam bilgisiyle bağlantılı konulardan bazıları şunlardır: Sembol ve gönderge, sözcükler ve sözlükbirim, düzenlam, yan anlam, dolaylı anlatım, iki anlamlılık, mecaz, teşbih ve sembol, anlam bilgisi alanları, eş anlamlılık, zıt anlamlılık ve alt anlamlılık, eşdizimlilik, ifade ve deyim, anlam değişikliği ve kökbilim, çok anlamlılık, eşadlılık ve eşyazımlılık, sözlükbilim ve sözlükçülük, bilgibilim, renk. Bu çalışmada, ilköğretim ikinci kademe anlam bilgisi konularının öğretimi çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Öncelikle anlam bilgisi konuları hakkında bilgi verilerek, bu konuların öğretimiyle ilgili etkinlik örnekleri sunulmuştur. Daha sonra bu bilgiler ışığında bir dizi öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, öğretim, etkinlik.

TEACHING OF SEMANTIC MATTERS

ABSTRACT

Semantic is the study of meaning. It typically focuses on the relation between signifiers, such as words, phrases, signs and symbols, and what they stand for. Some areas of semantic and related subjects include these: Symbol and referent, words and lexemes, denotation, connotation, implication, ambiguity, metaphor, simile and symbol, semantic fields, synonym, antonym and hyponym, collocation, expression and idiom, semantic change and etymology, polysemy, homonymy and homographs, lexicology and lexicography, epistemology, colour. In this study, teaching of semantic matters of second level primary education has been deal with from different angles. Firstly it was given information about teaching of semantic matters with activity examples and later depending on these, makes a number of recommendations.

Key Words: Semantic, teaching, activity.

1. Giriş

Anlam, dilin temel ögesidir. İnsanlar bir anlam iletmek, bir anlam aktarmak için konuşurlar, birbirleriyle iletişim kurarlar. Bu bakımdan dil, her zaman düşünceleri aktarmaya yarayan bir araç olarak görülmüştür. Anlam kavramı, bir konuşucu topluluğu tarafından aynı biçimde anlaşılan bildirişim yollarının bütünü olarak görülen dil teriminin içinde yer alır (Benveniste, 1995: 197, 204).

Anlam, sözcüğün söz içindeki diğer öğelerle bağlantılı olarak zihinde yarattığı

---

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. El-mek: aiscan@atauni.edu.tr

kavramlardan her biridir (Korkmaz, 1992: 8). “Anlam; dil dizgesinin, çerçevesi kesin sınırlarla çizilemeyen, sonsuz ilişkiler örgüsüne ve bağlantısına sahip bir düzeyidir. Sözcüklerin kullanıldıkları bağlam kadar anlamı vardır, denilebilir. Bu nedenle, çizgisel olmayan anlamı, sayısal /dijital ortama aktarmak şu ana değin mümkün olamamıştır” (Gencan, 1966: 295).

Başkan ise, anlam kavramını açıklamak için “gösterilge” terimini kullanır: “Bilindiği gibi, dildeki yapıtaşları olan sözcüklerde, bir ‘gösterge’ yani ‘biçim’ ögesi, bir de ‘gösterilge’ yani ‘anlam’ ögesi aynı anda bulunur. Aralarındaki temel fark ise şudur: ‘Gösterge’ ögesi, bunu kullanan insanlar arasında bir uzlaşma sonunda saptandığı için, ‘biçim’ bakımından pek değişmez. Sözelimi, bugün bir insan (taksi) sözcüğünü Türkçede başka türlü yazamaz; (taxi) diye bir kullanımda bulunsa bile, bu iş yasalara aykırı olur, çünkü Türkçenin abecesinde (x, w) harfleri yoktur. Oysa (demokrasi) sözcüğünün ‘anlam’ kesimini, bir çok insanlar kendilerine göre ayrı ayrı yorumlarken kendilerini bağlı hissetmemektedirler.” (Başkan, 2003: 131)

Aksan ise, anlam kavramını, “Dilde birer gösterge niteliğiyle yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam ve belli bir konu içinde ilettikleri kavram” şeklinde tanımlar. (Aksan, 2005: 48)

Yukarıda verilen tanımlardan hareketle “anlam” kavramı; “bir sözcüğün, cümlenin, söz öbeğinin, eserin, düşüncenin, davranışın ya da olgunun anlatmak istediği muhteva” şeklinde tanımlanabilir. Dilde bulunan bütün öğelerin anlamlarını ve anlam özelliklerini inceleyen alan anlam bilgisidir. Anlam açısından sözcük dilin temel birimi olarak görüldüğünden dil bilimciler, anlam bilgisini ele alırken genellikle sözcük anlamı üzerinde durmuşlardır.

Anlam kavramına ilişkin en önemli konu *anlamlama* (kavramlaştırma) dır. Nesnelere, varlıkların, kavramların, olayların yani zihnimizde canlandırdığımız göstergelerin ses bileşenlerinin yardımıyla simgeleştirilerek kavramlaştırılmasına anlamlama denir.

Guiraud’a göre *anlamlama*, bir nesneyi, bir varlığı, bir kavramı, bir olayı, bunları zihnimizde canlandırabilecek bir göstergeye bağlayan oluşturu (Guiraud, 1999:23).

Anlam bilgisi, sözcüklerin anlam değerlerini inceleme bilgisidir (Bilgin, 2002: 25). Anlam bilgisi sözcükleri; anlamları, anlam özellikleri, anlam olayları bakımından inceleyen dil bilgisi koludur (Sağır, 2002: 55).

Banguoğlu (1998:20) da anlam bilgisinin kelimeler, ekler, deyimler ve eyitmelerin (dicton) taşıdıkları anlamları ve bu anlamların yayılma ve değişmelerini incelediğini söyler. Anlam bilgisi, dilde anlamın incelenmesidir. Genel dil bilimi sahası içinde geniş bir konudur. Anlam bilgisini kavrama, dil edinimi (dili kullananlar, konuşanlar, yazarlar, dinleyenler ve okuyanların anlam kavramını ve dildeki anlam değişmelerini nasıl kavrayabildikleri) çalışmalarına temel oluşturur. Anlam bilgisi, toplumsal bağlamda dili kavramak/anlamak için önemlidir. Çünkü toplumun anlamdan etkilenmesi muhtemeldir ve dilin çeşitliliğinin anlaşılması için anlama ihtiyaç duyarız. Sonuçta anlam bilgisi, dil bilimin en temel kavramlarından birisidir. Anlam bilgisi, anlamın nasıl oluşturulduğunu, yorumlandığını, açıklandığını, belirsizleştiğini, gösterildiğini, tanımlandığını, basitleştirilerek düzenlendiğini, karışıklık oluşturduğunu ve izah edildiğini inceler (<http://www.universalteacher.org.uk/lang/semantics.html>).

Anlam bilgisi, dil içindeki içerik bilgisisiyle ilgilenir. Anlam bilgisi, üç farklı dil düzeyinde (söylem/cümle düzeyi, söz dağarcığı düzeyi ve yapı bilgisi düzeyi) anlamı kolektif olarak betimleyen evrensel bir terimdir (<http://www.sedl.org/reading/framework/elements.html>).

Anlam bilim, dil bilimin anlamı inceleyen koludur. Bir dildeki sözcüklerin gelişim süreci içerisindeki anlam değişimlerini ve çeşitli anlamlara sahip oluşlarını inceler.

Turkish Studies

Kuramsal olarak, bir dilde anlamla ilgili her şey, anlam biliminin alanına girer; bu anlamlar biçim bilgisinin, söz dizimin ya da sözcük biliminin ürettiği anlamlar olabilir. Anlam bilimi araştırmaları, her zaman sözcüklerin anlamına yönelik olmuştur. Anlam açısından sözcük, ilk temel birimdir. Bu nedenle, anlam bilimi sözcük bilimine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır (Kıran, 2006: 145).

Mecz (1998:9), dil bilimcilerin anlam bilimini üç biçimde tasarladıklarını belirtir: 1) "Anlam bilimi, anlamın incelenmesidir." (J. Lyons) 2) "Anlam bilimi, sözcüklerin anlamının incelenmesidir." (P. Guiraud) 3) "Anlam bilimi, sözcüklerin, tümcelerin ve sözcüklerin anlamının incelenmesidir." (P. Lerat)

Hengirmen (1999: 27-28), anlam bilimini dilin anlam yönünü öne çıkararak inceleyen dil bilimi dalı olarak tanımlar ve onu birçok dala ayırır. Bu sınıflamada anlam bilgisini, geleneksel anlam biliminin bir alt dalı olarak gösterir.

Yapılan tanım ve açıklamalardan hareketle anlam bilgisi ve anlam biliminin sözcük anlamı üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Sözcük anlam bilimi, belli bir bağlamı hesaba katmadan önce sözcükleri ele alarak bir nesnenin, bir duygu veya düşüncenin belli ses bileşimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yol, bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi, tasarımlar, duygu değerleri, yan anlamlar, aktarmalar, eş anlamlılık, eş adlılık, ters anlamlılık gibi konuları aydınlatmaya çalışır (Aksan, 2005:27).

2. Anlam Bilgisi Konularının Öğretimi

İlköğretim ve ortaöğretimde yapılan SBS ile ÖSS'deki Türkçe sorularının büyük bir kısmı okuduğunu anlamaya yöneliktir. Okuduğunu anlama becerisinin geliştirilmesi de anlam bilgisi konularının öğretimine bağlıdır. Fakat yapılan kaynak taramasında bu konuyla ilgili ne ders kitaplarında ne de sınavlara hazırlık kitaplarında pek fazla yer verilmediği görülmüştür. Bu nedenle bu çalışmada, ilköğretim düzeyinde Türkçe dersi öğretim programında (MEB, 2006: 14-28) yer alan sözcükte anlam konuları, bu konuların öğretiminde kullanılacak etkinlik örnekleriyle birlikte ele alınacaktır.

2.1. Temel anlam / düz anlam / gerçek anlam / çekirdek anlam

Dil bilimciler tarafından değişik isimlerle anılan bu kavram, bir sözcüğün söylendiğinde zihnimize oluşan ilk anlamıdır.

Belli bir bağlam ve konu içinde olmaksızın tek tek sözcüklerden yola çıkarak örneğin *kedi*, *çiçek*, *balık* göstergelerini ele alacak olursak, bunlar söylendiğinde ya da yazılı olarak önümüze geldiğinde zihnimize bir tasarım, bir görüntü oluşturdukları görülür. Bu görüntüler *köpek* ya da *kuş* göstergelerinden bütün bütün farklıdır. İşte biz, örneğin *kedi* sözcüğü söylendiğinde zihnimize beliren bu tasarıma *temel anlam ögesi (denotation)* adını veriyoruz. Bilginlerin kimi zaman değişik adlarla ve yorumlarla değindikleri bu tasarım, zihnimize canlanan bu imge, sözcük açısından düşünülünce sözcüğün *göndergesel anlam'ı (denotative meaning, referential meaning)* olmaktadır (Aksan, 2005: 50). "Sözcüğün ilk ve temel anlamına **çekirdek anlam** denir. "Çekirdek anlam" ya da onun yerine kullanılan "ilk anlam", "temel anlam", "gerçek anlam" gibi adlandırmalar, çok anlamlı sözcüklere özgü olup bu sözcüklerin kullanıma giren ilk anlamlarını, sonradan oluşan yan anlamlardan ayırt etmek için kullanılır. Çok anlamlı birkaç sözcüğün yalnızca gerçek anlamlarına bakalım:

Aç: Yemek yeme gereksinimi duyan ya da yemesi gereken, tok karşıtı. (Aç ne yemez, tok ne demez.)

Büyük: Boyutları benzerlerinden daha uzun olan, küçük karşıtı. (Büyük ağaçların altında otururduk.)

Turkish Studies

Derin: Dibi, yüzünden ya da ağızından uzak olan. (Derin bir kuyuya benziyordu.)

Ev: Yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı. (Ev, çok güzel düzenlenmişti.)

Sıcak: Isısı yüksekçe olan, soğuk karşıtı. (Hava, çok sıcaktı.)

Dikkat edilecek olursa, örneklenen sözcükler, tek başına kullanıldıklarında, akla ilk gelen anlamlarıyla verilmişlerdir. Sözcüğün bağlamdan bağımsız, akla ilk gelen anlamı, gerçek anlamıdır. Şu da var ki, dilsel deneyimimiz, bu sözcüklerin, bağlam içinde, ilk anlamlarının yanında yeni anlamlarla da kullanılabilmesini bize kolayca duyumsatmaktadır” (Bilgin, 2002: 30).

Gerçek anlamı öğrencilere kavratmak için gerçek anlam, yan anlam ve mecaz anlamın birlikte ele alındığı etkinliklerden, alıştırmalardan yararlanılmalıdır. Aşağıda gerçek anlamı kavratmaya yönelik kullanılabilir etkinliklere yer verilmiştir:

1. Etkinlik:

a) Aşağıda kutu içinde verilen kelimenin aklınıza gelen ilk anlamını yazınız.

Burun

Kelimenin aklınıza gelen ilk anlamı

.....

b) Aşağıdaki cümlelerin hangisinde “burun” kelimesi aklınıza gelen ilk anlamıyla kullanılmıştır? Belirlediğiniz cümlenin numarasını yuvarlak içine alınız.

1

2

Burnuna konan sineği kovaladı. Ayakkabının burnu oldukça aşınmıştı.

c) 2. cümledeki burun kelimesi aklınıza gelen ilk anlamıyla mı kullanılmıştır? Belirleyiniz.

a) Evet

b) Hayır

ç) Aslında bir organ adı olan “burun” kelimesi niçin “ayakkabının uç bölümü” anlamında kullanılmış olabilir?

.....
.....

2. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde bulunan altı çizili kelimelerin temel anlamda mı, yan anlamda mı kullanıldığını belirleyiniz?

A. Kitaplar dolabın alt gözündeydi.

a) Temel anlam

b) Yan anlam

c) B. Karanlık basmış, herkes evine çekilmişti.

a) Temel anlam

Turkish Studies

b) Yan anlam

C. Doktor, çocuğa ağzını açmasını söyledi.

a) Temel anlam

b) Yan anlam

D) Kolunda, doğum gününde hediye edilen saat vardı.

a) Temel anlam

b) Yan anlam

3. Etkinlik: “Ayak” kelimesini iki ayrı cümlede hem temel hem yan anlamıyla kullanınız.

1. ....

2. ....

(İlköğretim Türkçe 6 Öğrenci Çalışma Kitabı, 2006: 43)

Yukarıda verilen etkinlik örneklerinde de görüldüğü gibi, öğrencilere gerçek anlam konusunu kavratırken, mecaz anlam ve yan anlam konusunu da içeren örneklerin birlikte sorgulandığı etkinlik örneklerinin kullanılması, öğrencilerin gerçek anlamı daha çabuk kavramalarını sağlayacaktır.

2.2. Mecaz anlam

Her dilde sözcükler zamanla yeni anlamlar kazanır. Sözcüklerin gerçek anlamının dışında başka bir sözcük ya da kavram yerine kullanılmasıyla oluşan anlama mecaz anlam denir: “Seninle **açık** konuşacağım.”, “**Soğuk** tavırları vardı.” cümlelerini örnek olarak verebiliriz. Birinci cümlede ‘açık’ sözcüğü gerçek anlamının dışında “kolay anlaşılır” anlamında, ikinci cümledeki ‘soğuk’ sözcüğü de aynı şekilde gerçek anlamının dışında “ilgisiz, sevimsiz biçimde” anlamında kullanılmış, dolayısıyla mecaz anlam özelliği kazanmışlardır.

Aksan (2005: 60), dilde mecaz anlam olarak adlandırılan sözcüklerin temel anlam dışındaki anlamlarını yan anlam olarak değerlendirmek gerektiğini belirtir. Hengirmen (1999: 275), doğrudan mecaz anlam yerine yan anlam terimini kullanmıştır. Bilgin (2002: 32-33) ise, mecaz anlamı yan anlam konusunun bir alt bölümü olarak değişmeceli yan anlam adıyla açıklamaktadır: “Yan anlamlar, karşıladıkları kavramı adlandırırken üstlendikleri anlamsal görevin sürekli ya da geçici olması açısından iki öbekte incelenir: a) Değişmecesiz yan anlam, b) Değişmeceli yan anlam (mecaz anlam).

Değişmeceli yan anlam (mecaz anlam): Değişmecenin (mecazın) sözlüklerdeki tanımı şöyledir: ‘Bir sözcüğün ya da sözcükler topluluğunun gerçek anlamı dışında, bir anlam inceliği elde etme, söyleyişi daha etkili, daha çarpıcı kılma ereğiyle, bir başka anlamda kullanılması.’ Kısaca, bir sözcüğün gerçek anlamı dışında bir başka anlamda kullanılmasına değişmece denir. Böyle bir sözcüğün yansıttığı anlam da değişmeceli anlam (mecaz anlam)'dır... Değişmeceli anlamda sözcüğün, yansıttığı kavramla ilgili kullanımı geçicidir. Örneğin, *çizmeden yukarı çıkmak* deyimini oluşturan “*çizme*”, “*yukarı*”, “*çıkma*” sözcükleri gerçek anlamlarını düşündürmezken, yalnızca bu kullanımda, “*bilmediği işe, yetkisi dışındaki konuya karışma*” anlamını veren bir söz öbeği durumundadır.”

Sonuç olarak, her dilde sözcüklerin çoğunluğunun zamanla sosyal ve toplumsal değişikliklere bağlı olarak birden çok anlamı yansıttığı, çok anlamlı olduğu söylenebilir.

Mecaz anlamlı sözcükleri öğrencilere kavratılmak için sözcüğün gerçek anlamından hareket edilerek hazırlanan etkinliklerden yararlanılmalıdır.

Turkish Studies

1. Etkinlik : Aşağıdaki cümleleri inceleyiniz. Altı çizili sözcüklerin cümlelere kattığı anlam, yanda verilen sözcük ya da sözcük gruplarından hangisi ile ifade edilebilir? Diğer sözcüğün üzerini örnekteki gibi çiziniz.

Burnu iyice büyümüş, yanına bile yaklaşılmıyor. yüzdeki organ / büyüklenme

Onun kaleminden hersözcük incelikle dökülür. yazma işi / yazı yazma aracı

Tatlı sözlerle insanı kendine bağlıyordu. güzel söz / acı olmayan

Neden bana boş gözlerle bakıyorsun? dolu olmayan / anlamsız

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözcüklerin aklınıza ilk gelen anlamlarını ve verilen cümlelerdeki anlamlarını belirleyiniz. İki anlam arasında nasıl bir farklılık olduğunu örnekteki gibi yazınız.

Ağır → Babam ağır sözleriyle hepimizi çok üzdü.

“Ağır” sözcüğünün aklımıza gelen ilk anlamı kiloca fazla olmaktır. Cümlede ise, üzücü, hakaret edici söz anlamında kullanılmıştır.

yanmak → Yakalanacağımız aklımıza gelmemiştii, şimdi yandık.

küçülmek → Bu davranışların yüzünden insanlar karşısında küçülüyorsunuz.

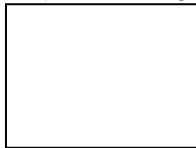
(İlköğretim Türkçe Dil Yeteneği 6.Sınıf, 2007: 162)

2.3. Yan anlam

Dildeki en küçük anlamlı birimler olan sözcüklerin, anlam yükünü, birbirleriyle olan bağlantılarının yanı sıra, cümle içindeki kullanımları da belirler. Sözcükler temel anlamlarının yanı sıra, temel anlamlarıyla ilgili olan, temel anlamları dışında başka bir anlam kazanmışsa, buna *yan anlam* denir. Temel anlamla yan anlam arasında mutlaka anlamsal bir ilgi, yakınlık vardır. Bir başka söyleyişle, yan anlamlar, temel anlamların varyasyonlarıdır. Dilin ilk dönemlerinde sözcükler, tek bir varlık ya da kavramı karşılarken, zaman içinde birden çok varlık ya da kavramı anlatır duruma gelmişlerdir. Örneğin, "kesmek" eyleminin temel anlamı "bıçak, makas gibi kesici araçlarla bir şeyi ikiye ayırmak"tır. "Nişan töreninde kurdeleyi damadın amcası kesti." cümlesinde "kesmek" eylemi, temel anlamda kullanılmışken, aynı sözcük "Patates soyarken elini kesti." cümlesinde "kesici bir araçla yaralanmak" anlamında, yan anlam olarak kullanılmıştır.

Yan anlam konusu işlenirken sözcüğün gerçek anlamını da içerecek şekilde etkinliklere yer verilmelidir. Çünkü sözcüğün yan anlamı, gerçek anlamına bağlı olarak ortaya çıkar. Temel anlamın yan anlamla birlikte sorgulandığı, resim ve şekillerle desteklenen bu tür etkinlikler sayesinde öğrenciler yan anlam konusunu daha çabuk kavrayabileceklerdir.

1. Etkinlik : Aşağıda verilen cümlelerde altı çizilen sözcüklerin hangi anlamda (temel anlam, yan anlam) kullanıldığını belirleyerek yandaki kutuların içine yazınız.

Turkish Studies

Masanın gözlerini karıştırma.

Duvarın sıvası için ince bir kum getirmişlerdi.

Balkona astığım çamaşırlar kurumamış.

2. Etkinlik : Aşağıda verilen cümlelerde geçen yan anlamlı sözcükleri bulup sağ taraftaki boşluğa yazınız.

Binanın ön yüzünde çatlaklar vardı. ....

Bu masanın ayağı oynuyor. ....

Sürgüyü çeker çekmez kapının kanatları açıldı. ....

2.4. Terim anlam

Bilim, sanat, spor ya da bir meslek alanına özgü belirli ve özel kavramları karşılayan sözcüklere terim anlamlı sözcükler denir:

“* Nota müziğin anahtarı gibidir.

* Rakip takım birazdan penaltı atışı yapacak.

* Marmara fay hattı tehlikeli sinyaller veriyor.

* Güreşçimiz, finalde rakibini tuşla yendi.

* Matematik öğretmenimiz tahtaya bir doğru çizmemizi istedi.

* Şiirde aynı eklerin ya da sözcüklerin tekrarlanmasına redif denir” cümlelerindeki *nota*, *penaltı*, *fay*, *tuş*, *doğru*, *redif* sözcükleri terim anlamlı sözcüklerdir. Terim, genel olarak özel alanların kavramlarına verilen addır. Bu alanlar bilim, teknik, sanat, spor gibi birbirinden çok ayrı olabilir (Aksan, 1995: 364).

Terimler, uzmanlar arasında etkin bir bildirişim sağlanması için gerekli, temel nitelikli öğelerdir. Genel dilde geçerli olan çok anlamlılığa karşın, terim alanında tek anlamlılığa yöneliş görülür. Bu olguya bağlı olarak daha hızlı bir yenileniş süreci ve yaratım etkinliği gözlemlenir (Vardar, 2002: 192).

Turkish Studies

Bir sözcüğün terim anlamlı olup olmadığını anlamak için kullanıldığı cümleye bakmamız gerekir. Örneğin, “*güneş*” sözcüğü coğrafya terimi olarak kullanıldığında terim anlamlı sözcük olarak kabul edilirken, günlük kullanımda terim anlamlı değildir. Terimler genellikle gerçek anlamıyla kullanılırlar. Terim anlamlı sözcüklerin öğretiminde aşağıda verilen etkinlikler kullanılabilir:

1. Etkinlik : Aşağıdaki cümlelerde geçen terim anlamlı sözcükleri bularak noktalı yerlere yazınız.

1. Boğaz’ı geçip Karadeniz’e ulaştık. ....
2. Ağacın kökleri çok derinde. ....
3. Üçgenin iç açıları toplamı 180’dir. ....
4. Hakem penaltı atışı için düdüğünü çaldı. ....

2. Etkinlik : Aşağıda verilen kavramları ilgili oldukları alana göre gruplayarak yazınız.

sıfat , enlem, özne, açı, edat, iklim, çarpma, denklem, meridyen.

<u>MATEMATİK</u>	<u>COĞRAFYA</u>	<u>DİL BİLGİSİ</u>
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

2.5. Yakın anlamlılık

Birbirinin yerini tam olarak karşılamayan, aralarında anlam ortaklığı olduğu gibi küçük anlam ayrılıkları da olan sözcükler arasındaki anlam ilişkisine yakın anlamlılık, bu tür sözcüklere de yakın anlamlı sözcükler denilmektedir. Örnek olarak; korkmak/ ürkmek/çekinmek/sinmek; kötü/berbat/fena; kır/boz/kırçıl/gri/kurşuni; gücenmek/darılmak/küsmek/içerlemek; semiz/şişman/tombul/ tıknaz; oturmak/ilişmek/çökmek sözcüklerini verebiliriz.

Hengirmen de (1999: 407) yakın anlamlılık konusunda sözcükler arasındaki anlam örtüşmesinin kısmi olduğuna vurgu yapar: “Anlamları yalnızca bazı açılardan örtüşen, böylece aralarında anlamca bir yakınlık bulunan. Örneğin, gizli ve saklı sözcükleri yakın anlamlıdır.”

Yakın anlamlılık, iki ve daha çok kelimenin birbirine yakın anlam taşıması, aralarında küçük bir anlam farkının bulunmasıdır (Korkmaz, 1992:67). Hemen hemen birçok semantik kitabı bu terimin yerine eş anlamlılık terimini tercih etmiştir (Altun, 2004: 113).

Yakın anlamlı sözcükler, anlamca aynı değil de birbirine benzer ve yakın olan sözcüklerdir. Dilimizde eş anlamlılıktan çok yakın anlamlılık daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Eş anlamlı sözcüklerde anlam eşitliği varken (sesteş-eşsesli, uğraşmak-didinmek vb.) yakın anlamlı sözcüklerde anlamca yakın olma özelliği vardır. Örneğin, “*Sözünü onaylamadığım için bana darıldı.*” “*Toplantıya çağrılmazsa bize gücenir.*” cümlelerindeki *darılmak* ve *gücenmek* sözcükleri yakın anlamlıdır.

Anlam yönüyle birbirine yakın olan fakat aynı anlamı taşımayan sözcüklere yakın anlamlı sözcükler denir. Eş anlamlı sözcüklerle yakın anlamlı sözcükleri birbirleriyle karıştırmamak gerekir. Eş anlamlı sözcükler her zaman birbirlerinin yerine kullanılabilirken yakın anlamlı sözcükler kullanılamaz. Eş anlamlı ve yakın anlamlı sözcükler genellikle birbirleriyle karıştırıldığı için, yakın anlamlılık konusunu öğrencilere anlatırken, eş anlamlı sözcüklerle yakın anlamlı

Turkish Studies

sözcüklerin bir arada kullanıldığı ve bu iki sözcük arasındaki farkı bulmaya yönelik etkinliklerden yararlanılmalıdır. Aşağıda yakın anlamlı sözcüklerle ilgili örnek etkinlikler verilmiştir:

1. Etkinlik : Aşağıdaki cümlelerde geçen altı çizili sözcüklerin yakın anlamlıları karışık olarak cümlelerin karşısında verilmiştir. Siz de bu sözcüklerin yakın anlamlılarını bularak yay araçlar içine yazınız.

Yaptığı işi önemsemiyordu. (.....) (didinmek)

En büyük dileği onun mutlu olmasıydı.(.....) (darılmak)

Bana niçin küstüğünü anlamadım. (.....) (istemek)

Doktora tezini bitirmek için çok uğraştı. (.....) (yollamak)

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözcüklerden eş anlamlı olanları sağ tarafa, yakın anlamlı olanları ise sol tarafa yazınız.

rüya, büyük, kırılmak, okul, düş, iri, üzülmek, mektep.

Yakın anlamlılar

Eş anlamlılar

.....
.....
.....

.....
.....
.....

2.6. Eş sesli sözcükler

Yazılışları ve söylenişleri aynı olduğu hâlde aralarında anlam ilişkisi bulunmayan sözcükler arasındaki ilişkiye eş seslilik (sesteşlik) adı verilir. Eş sesli sözcüklerin anlamı yalnız kullanıldıkları yere ya da bağlama göre anlaşılır. Örneğin, “yüz” sözcüğünün tek başına bırakıldığında (sayı, gövde bölümü, yüzmek eylemi...) anlamlarından hangisini anlattığını bilemeyiz (Bilgin, 2002: 49).

“Eş adlılık, gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin özelliği (ör. bir “renk” belirten *kara* ve “toprak parçası” *kara* sözcükleri). Kimi dillerde (ör. Fransızca) görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan eş adlı sözcüklere *eş sesli*, söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan sözcüklere *eş yazımlı* denir.” (Vardar, 2002: 93)

Aksan (2005:73) ise bazı dillerde eş adlılığın eş seslilik ve eş yazımlılık olarak iki bölümde incelendiğini belirtir. Yazılışları ve söylenişleri aynı olduğu hâlde anlamca farklı olan sözcüklere eş sesli sözcükler denir. Eş sesli sözcükler, kullanıldığı cümlelerde gerçek anlamda kullanılmış olmalıdır. Mecaz anlamda ya da yan anlam olarak kullanılan sözcükler eş seslilik özelliği göstermezler. Eş sesli sözcükleri kavratmak için, eş sesli sözcükleri içeren cümlelerle oluşturulmuş etkinlik örnekleri kullanılmalıdır. Aşağıda eş sesli sözcüklerle ilgili etkinlik örnekleri verilmiştir:

1. Etkinlik: Aşağıda eş sesli sözcüklerin bulunduğu cümleler verilmiştir. Birbirleriyle ilgili olanları ok işaretiyle eşleştiriniz.

Turkish Studies

Posof çayı serin serin akıyor. Yüzün sapsarı olmuş.
Bu yaz tatilde nereye gideceksin? Saçlarım kırlarla doldu.

Yüzmeyi çok seviyorum . Yemyeşil kırlarda dolaşırdık.

Çayı ne zaman içeceğiz? Sen de bana mutlaka mektup yaz.

2. Etkinlik Aşağıdaki cümlelerde altı çizili sözcüklerin anlamlarını noktalı yerlere yazınız. Bu sözcükler arasında nasıl bir ilişki olduğunu belirtiniz.

Cümleler

Anlam

En güzel çiçek güldür. .....

Gül, sınıfımızın en çalışkan öğrencisidir. ....

Yılanı gören at birden şaha kalktı. ....

Mutfaktaki pislikleri çöpe at. ....

Ak koyunun kara kuzusu da olur. ....

Kara görününce tayfalar sevindi. ....

Sözcükler arasındaki ilişki .....

2.7. Yansıma sözcükler

Doğadaki seslerin taklit edilmesiyle oluşturulan sözcüklere yansıma sözcükler denir. Bu yansımalar; insan, hayvan, bitki veya diğer varlıklara ait sesler olabilir: pat, küt, tak, tık, patırtı, miyavlamak gibi.

Dildeki yansımaların çoğu pat, küt, tak, tık gibi ilgili sesi doğrudan karşılayan sözcükler niteliğindedir. Bazılarında ise yapısal bir benzerlik bulunur: şarıl şarıl, gürül gürül, harıl harıl; takırtı, patırtı, gümbürtü, şarıltı... Bazı yansımalarından türetmeler yapılmıştır: horlamak, tıksırmak, aksırmak, oflamak, puflamak, hıçkırmak, sümkürmek... (Hengirmen, 1999: 414)

Yansıma sözcükler, doğadaki seslerin taklit edilmesi ile oluşur. Örneğin, bir suyu sürahidenden bardağa boşalttığınızı düşünün. Ritmik olarak lık lık lık diye bir ses duymaz mısınız? İşte suyu bardağa boşaltırken suyun çıkardığı ses, halk arasında “**lıkırlıkır**” diye ifade edilmiştir. Yine aynı şekilde insanlar bir yere sert bir cisimle vurduklarında ritmik olarak **tak tak tak** diye ses duyarlar. İşte bu durumu ifade etmek için de “**takırdamak**” sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcükler yansıma sözcüklerdir. Yansıma sözcüklere örnekler: Köpek sabaha kadar **hav**ladı. Bizim herif sabaha kadar **hor**ladı. Meşin kırbaş **şak**ladı. Dişlerini **gıcır**datmadan konuş lütfen.

Yansıma sözcükler, doğadaki seslerin taklit edilmesiyle oluşur. Yansıma sözcüklerin öğretiminde, cümle içinde yansıma sözcüklerin kullanılmasıyla oluşturulan etkinliklerden yararlanılmalıdır.

1. Etkinlik: Aşağıda verilen cümlelerin hangisinde yansıma sözcükler bulunmaktadır. Altını çizerek belirtiniz.

*Bu köpek neden **hav**lıyor?

*Bir patlama sesiyle **ir**kilmiştik.

*Kedi sabaha kadar **miyav**ladı.

*Bu sözlerim üzerine sınıfta **homurt**ular başladı.

Turkish Studies

*Köyde sabahleyin koyunların meleyişleriyle uyandık.

2. Etkinlik: Aşağıda verilen yansıma sözcükleri kullanarak cümle oluşturun. Zarfları, sıfatları kullanarak oluşturacağınız cümleleri daha da ilginç hâle getirebilirsiniz.

horlamak→.....

şaklamak.→.....

gıcırdatmak→.....

çıtırtı→.....

miyavlamak→.....

cızırdamak→.....

vızıldamak→.....

takırdamak→.....

3. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde geçen sözcüklerden yansıma olanlarını belirleyip nedenlerini yazınız.

*Babam sabaha kadar horladı.

* Bahçede arılar vızıldayıp duruyordu.

* Annem sürekli kapının gıcırdamasından yakınıyordu.

* Sabaha kadar kedinin miyavladığını söyledi.

2.8. İkilemeler

Anlamı güçlendirmek amacıyla aynı sözcüğün, karşıt anlamlı ya da yakın anlamlı sözcüklerin tekrarlanmasıyla oluşan sözcük gruplarına ikileme denir: ev bark, eş dost, yalan yanlış, şırl şırl... gibi.

Aksan (2005: 102-104), ikilemelerin anlam bilimi açısından önemini Türkçe örneklerle açıklar: "Anlam bilimi açısından ikilemeler dikkati çeken bir nitelik taşıyor: İki ayrı gösterge, tek bir gösterge olarak, belli bir gösterilene sahip olur; zihinde kimi kez tek tek çözümlenme yerine yeni bir kavramın oluşmasını sağlar. *İyi kötü* ikilemesinde nitelenen eylem ne iyi, ne de kötüdür; ikisinin ortası, orta karar bir nitelime söz konusudur. Az çok, derme çatma, kör topal, köşe bucak, ölüm kalım, belli belirsiz, alı al moru mor, yağlı ballı, öte beri, belli başlı gibi örneklerde de aynı nitelik görülmektedir. Bunların içinden kör topal ikilemesiyle aktarılmak istenen kavram, ne "kör", ne de "topal"dır; yarım yamalak ikilemesiyle, zoraki yürüyen bir işin gidişi anlatılır. Bu yeni göstergenin, dolayısıyla yeni kavramın oluşmasında *körün* daha çok da *topalın* gösterilene, zihindeki tasarımları etkili olmakta, duygu değerleri de devreye girmektedir; her biri ayrı birer gösteren ve gösterilene sahip olan iki ayrı gösterge böylece, ortaklaşa yeni bir kavram oluşturmaktadır. Anlam açısından durum, birleşik sözcüklerdekine aynıdır. Düğün bayram, düğün dernek, çeyiz çimen, yalan yanlış, don paça, çanak çömlek, bugüne bugün, az buz, saçma sapan, baldır bacak, kol kanat, bardak çanak

Turkish Studies

gibi ikilemelerde ise yeni bir kavramın oluşturulmasından çok, birtakım ses yinelemelerinden de sık sık yararlanılarak bir araya getirilen göstergelerle kavramın pekiştirilmesi, zihinde çeşitli tasarımlar yaratılarak anlatımın zenginleştirilmesi söz konusudur. Yorgun argın, sağ salım, sorgu sual, yol yordam gibi eş anlamlıların bir araya getirildiği ikilemelerde de aynı tasarım çeşitlenmesiyle canlı ve zengin anlatım sağlanmaktadır. Eski püskü, kargacık burgacık, bölük pörçük gibi örnekler yine ses yinelemeleriyle türetilmiş ikinci öğelerin yardımıyla aynı zengin anlatıma yönelirler. Kargacık burgacık ikilemesinin yalnızca kötü ve acemice yazılmış yazılar için kullanılması da ilgi çekicidir.”

Hengirmen (1999:208) de ikilemelerin öğrenmeyi kolaylaştırdığını ve anlamı pekiştirdiğini söyler: “Anlatımda tekrar ve ahenk öğrenmeyi kolaylaştırır. İkilemelerin de en önemli özelliği, sözcüklerin tekrarı ve bu tekrardan oluşan ahenktir. Ses benzerliği olan sözcüklerin yan yana kullanılışı, hem anlamı pekiştirir, hem ahengi artırır. Böylece dil, şiirsel bir güzellik kazanır.”

İkilemeler, anlamı pekiştirip güçlendirmek ve çekici kılmak için aynı kelimenin, yakın anlamlı kelimelerin veya zıt anlamlı kelimelerin tekrarıyla oluşan sözcük grubudur. İkilemeler; aynı sözcüğün, zıt anlamlı sözcüklerin, biri anlamlı, diğeri anlamsız sözcüklerin, her ikisi de anlamsız sözcüklerin, yakın anlamlı sözcüklerin, eş anlamlı sözcüklerin, ve yansıma sözcüklerin tekrarlanmasıyla yapılır. İkilemelerin öğretiminde yukarıda bahsedilen sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini de sorgulayacak şekilde oluşturulan etkinlik örneklerinden yararlanılmalıdır. Böylece öğrenciler anlam bilgisi ile ilgili diğer konuları da pekiştirmiş olur. Ayrıca ikilemeleri cümle içinde kullanılmaya yönelik etkinliklerde konunun kavratılmasına yardımcı olur. Aşağıda ikilemelerin öğretiminde kullanılabilecek etkinlik örnekleri verilmiştir:

1. Etkinlik: Aşağıdaki tabloda boş bırakılan yere cümledeki ikilemelerin hangi anlam ilişkisi türünde kullanıldığını yazınız.

<u>Cümle</u>	<u>Görevi</u>
Babadan bize <u>mal mülk</u> kalmadı.	.....
Sınıfta <u>pırıl pırıl</u> simalar vardı.	.....
Çamura <u>bata çıka</u> ilerliyorduk.	.....
Yollar <u>bitmek tükenmek</u> bilmiyor.	.....
<u>Ağır ağır</u> çıkacaksın bu merdivenlerden.	.....

2. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yere, istenilen anlam ilişkisi türünde ve cümlelerin anlamına uygun ikilemeleri yazınız.

- 1) **Zıt (karşıt) anlam** Dedemden bize ..... 50.000 TL miras kaldı.
- 2) **Yakın anlamlı** Allah sana..... versin.
- 3) **Yansıma** Babam dün gece..... uyuyordu
- 4) **Eş anlam** Bu şirkette ..... çalışan kimse yok mu?
- 5) **Her ikisi de anlamsız sözcük** Amcamı..... hastaneye kaldırdılar.
- 6) **Biri anlamsız diğeri anlamlı sözcük** Babama hikâye kitabı almasını söyledim. O, bana “Param yok, ... alamam” dedi.
- 7) **Aynı sözcüğün tekrarı** Arkadaşımla yolda ..... köye gittik.

Yanıtlar: 1) aşağı yukarı 2) akıl fikir 3) horul horul 4) doğru dürüst 5) apar topar 6) kitap mitap 7) konuşa konuşa

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

2.9. Atasözleri

Nesilden nesile geçerek bugüne ulaşan ve atalarımızın hayat tecrübelerini, düşünce ve anlayışlarını öğüt hâlinde anlatan ve milletin ortak malı olan yalın sözlere (mesel/darbimesel) atasözü denmektedir (Gözler, 1991: 171).

Atasözleri, halk arasında süregelen, yaşayan ve halkın yaşantısını değişmez yargılara bağlayarak öğütleyici bir şekilde belirten kısa, kalıplaşmış sözlerdir (Kırkılıç ve diğerleri, 2002: 117).

Atasözleri bir toplumun hayata bakış açılarını göstermeleri bakımından birer nirengi noktası sayılırlar. Bir toplumun değer ve yargıları atasözleriyle paralellik taşır. Atasözleri de tıpkı deyimler gibi toplumun ortak değerlerini özlü bir şekilde anlatır. Dolayısıyla atasözlerini öğretirken resim ve karikatürlerden yararlanmak, son derece önemlidir. Çünkü resim ve karikatürler, hem soyut sözcükleri somutlaştırma hem de öğrencilerin hayal dünyalarını zenginleştirme işlevlerine sahiptirler (Güler, 2001:114-115). Aşağıda atasözleri öğretiminde kullanılabilecek örnek resimler verilmiştir:

Turkish Studies

(<http://www.egitimhane.com/downloads-file-6588.html>)

Atasözlerinin kullanımı da tıpkı deyimler gibi öğrencilerin konuşma ve yazma becerisinin gelişmesine katkıda bulunur. Bunun için atasözlerinin öğretiminde de görsellerden yararlanmak, öğrencinin zihninde konuyla ilgili kalıcı izler bırakacaktır.

2.10. Deyimler

Anlatımı güçlendirmek, daha da etkili kılmak için çoğunlukla gerçek anlamlarının dışında kullanılan sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan kalıplaşmış sözlerdir. Deyimler, toplumun kültürünü, tarihini, ortak dil zevkini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir.

Türkçe, deyimler yönünden oldukça zengin bir dildir. Deyimlerin çokluğu, Türkçeye ayrı bir güzellik ve anlatım gücü kazandırır (Hengirmen, 1999:116).

Deyimlerin konuşma ve yazma içerisinde kullanılması, ifadeye bir canlılık ve çekicilik katar, bu yolla okuyan ya da dinleyenin etkilenmesi söz konusu olur. Bu nedenle deyimlerle ilgili çalışmalar oldukça önemlidir. Ancak, bu tür bir çalışma, onların anlamlarını uygun kullanma şeklinde yürütülmeli, anlamını verme, sözlükteki karşılığını bulma üzerinde pek durulmamalıdır (Cemiloğlu, 2001: 166).

Deyimler, toplumun kültür, tarih ve dil zevkinin en önemli göstergesidir. Dolayısıyla günlük yaşantımızın bir parçasıdır. Bu nedenle öğrencilere deyimleri kavratırken, örnek vereceğimiz deyimleri günlük yaşamla ilişkilendirmemiz gerekir. Aşağıda günlük yaşamla ilişkilendirilmiş etkinlik örneklerine yer verilmiştir:

1. Etkinlik: Aşağıda “ağzından baklayı çıkarmak” sözünün nasıl ortaya çıktığı anlatılmıştır. Bu sözü günlük hayatınızda hangi durumlarda duyduğunuzu söyleyiniz.

AĞZINDAN BAKLAYI ÇIKARMAK

Eski zamanlarda çok küfürbaz bir adam varmış. Memleketin müftüsü bu adamı çağırıp sık nasihat edermiş. Küfür edeceği sırada aklına gelip vazgeçmesi için de ağzında bir bakla tanesi tutmasını önermiş. Bir gün yine Müftü Efendi, bu adama nasihat ederken münasebetsizin biri içeri girmiş ve müftüye sormuş:

— Müftü Efendi, sağdıçım öldü. Bana mirasın kaçta kaç isabet eder?

Canı sıkılan müftü, küfürbaza dönmüş:

— Çıkar ağzından şu baklayı da, bu herife gerekli cevabı kendi usulüne göre sen ver, demiş. İşte o günden itibaren, bir süre sessiz kaldıktan sonra konuşan kişilere “ağzından baklayı çıkardı.” denmeye başlanmış.

2. Etkinlik: Sizin de “ağzından baklayı çıkarmak” gibi günlük hayatta kullandığınız özlü sözler var mı? Bu tür sözlerden bildiğinizi birkaçını aşağıdaki örnek sözlerle benzer şekilde yazınız.

Meteliğe kurşun atmak

Meydanı boş bulmak

.....

.....

.....

.....

(İlköğretim Türkçe Dil Yeteneği 6.Sınıf, 2007: 164)

2.11. Özdeyiş (Vecize)

Bir duyguyu ya da düşünceyi kısa, doğru ve özlü şekilde veren, söyleyeni belli olan güzel

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

sözlere özdeyiş (vecize) denir. Özdeyişler, tanınmış ve saygı kazanmış kişilerin konuşmalarında ve yazılarında yer alan etkili sözlerdir. Her söz özdeyiş değildir. Bir sözün özdeyiş olabilmesi için şu özellikleri taşıması gerekir: Bir yargı bildirmelidir. Kuru ve boş öğüt veren sözler olmamalıdır. Özlü ve kısa olmalıdır. Gerçeği ve güzeli dile getirmelidir (Şentürk, 2001: 385).

Söyleyeni belli olan özlü sözler özdeyiş denir. Özdeyişler, kısa ve özlü sözlerdir. Doğruyu, güzeli söylemektir. Özdeyişler bir yargıyı bildirmektedir. Atasözü ile özdeyiş genellikle birbirleriyle karıştırılan konulardır. Bu nedenle atasözü ile özdeyişin birlikte yer aldığı, bu iki konunun birbirinden ayırt edilmesini sağlayacak etkinliklere yer verilmelidir.

1. Etkinlik: Aşağıdaki sözleri okuyarak Atatürk'e ait sözleri Atatürk başlığına, atasözleri ile ilgili olanları da atasözü başlığına yazınız.

→ Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir.

→ Damlaya damlaya göl olur.

→ Çocuk sevgisi insan için bir ihtiyaçtır.

→ El elden üstündür.

→ Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.

→ Ak akçe kara gün içindir.

ATATÜRK

ATASÖZÜ

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözlerden özdeyiş olanları belirleyip anladıklarınızı kısaca yazınız.

→ Ağaç yaşken eğilir.

→ Hayatta en hakiki mürşit ilimdir. (ATATÜRK)

→ Haksızlığa yönelip bütün insanların senin peşinden gelmesi yerine, adaletli olup yalnız kalman daha iyidir. (M. GANDİ)

→ Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.

→ Birlikte ağlamaktaki tatlılık kadar hiçbir şey kalpleri birbirine bağlamaz. (ROUSSEAU)

2.12. Eş anlamlılık

“Ses bilimsel olarak birbirinden farklı ama aynı ya da yakın anlamlı sözcüklerdir. Eş anlamlılık iki ya da daha çok sözcüğün, yani göstergenin aynı ya da yakın anlama gelmesidir. Aynı gösterenlerin, aynı gösterileni belirtmesidir eş anlamlılık. Örneğin, yaşlı/ihtiyar, yürekli/cesur, siyah/kara. Yukarıda verilen birkaç örnekten de anlaşılacağı gibi gerçek anlamda eş anlamlılık yoktur. Anlam açısından yakın olan sözcükler değişik lehçelere ait olabilirler.” (Kılıç, 2009: 49)

Palmer de (2001: 76-80) eş anlamlı sözcüklerin gerçekte var olmadıklarını, sadece bazı

sözcüklerin belli yerlerde birbirlerinin yerine geçebileceklerini iddia eder.

Bir dil içinde eş anlamlı sözcüklerin çok olması, dilin anlatım gücünü artırır. Bu yüzden öğrencilerin sözcük hazinesinin ve ifade kabiliyetlerinin gelişmesinde eş anlamlı sözcükleri kullanmalarının büyük önemi vardır. Dolayısıyla Türkçe öğretmenleri, eş anlamlı sözcüklerin öğretimine ayrıca önem vermelidir.

Eş anlamlı sözcükleri kavratmak için aşağıda vereceğimiz etkinlik örnekleri kullanılabilir:

1. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde altı çizili kelimelerin eş anlamlısını bulup cümleyi yeni hâliyle yazınız.

1. Ahmet'in yeni bir çantaya gereksinimi var.

2. Bahçedeki kırmızı gülleri gördün mü?

3. Öğrenciler koşarak sınıfa girdiler.

4. Benim siyah bir şapkam var.

5. Beyaz eldivenlerimi kaybettim.

6. Annemi rüyamda gördüm.

7. Emre bugün çok neşeli değil mi?

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözcüklerden eş anlamlı olanları bulup okla eşleştiriniz.

neşe	al
beyaz	rüya
kırmızı	siyah
düş	talebe
öğrenci	gereksinim
ihtiyaç	ak
okul	sevinç
kara	mektep

2.13. Zıt anlamlılık (Karşıt anlam)

Duygu ve düşüncelerimizi daha iyi belirtmek için sözcüklerin karşıt anlamlarından yararlanırız. Anlamca birbirinin karşıtı olan sözcükler arasındaki özelliğe karşıt (zıt) anlamlılık denir: sıcak / soğuk, büyük / küçük gibi.

Turkish Studies

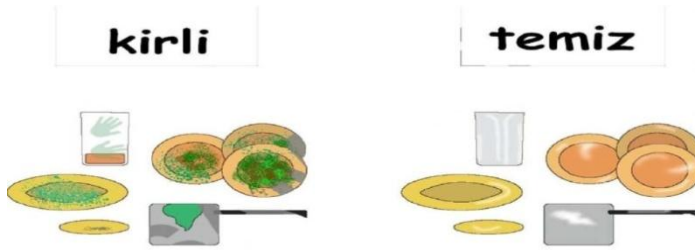

“Zıtlık (karşıtlık), özellikleri sıfırdan sonsuza doğru derecelenebilen kavramlar için söz konusudur. Bu nedenle her kavramın zıddı yoktur: **Sıcak** ile **soğuk** zıt anlamlı sözcüklerdir. Ancak **ılık** ile **dondurucu** zıt anlamlı değildir.” (Şentürk, 2001: 34)

“Geleneksel tanımı olarak, anlam açısından karşıt olan sözcüklere verilen addır. Ancak bu anlam açısından karşıtların birkaç türünden söz etmek olasıdır. Genelde bir sözcüğün anlamı kısmen ne olamadığı belirtilerek saptanabilir. Örneğin, erkek, dişi olmayan biçiminde tanımlanabilir. Ölü, yaşamayan olarak tanımlanabilir. Kimi sözcükler arasında karşıt anlamlılık bağlamında değişik ilişkiden söz etmek olasıdır, ancak bir arada var olmaları olası olmayan sözcüklerdir.” (Kılıç, 2009: 50)

Zıt anlamlı sözcüklerin kavratılmasında görsel materyallerden yararlanma, en verimli yollardan biridir.

1. Etkinlik:

(http://store.atozteacherstuff.com/downloadnow/s2s_antonymcards.html)

Bu etkinlikte kirli ve temiz sözcükleri arasındaki anlam ilişkisini kavratmak için kirli ve temiz bulaşıkları gösteren bir resim kullanılmıştır. Görsel materyaller, öğrencilerin sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini kavramalarına yardımcı olur. Bu yüzden sadece karşıt anlamlı sözcükleri kavratmak için değil, tüm anlam bilgisi konularını kavratmada görsel materyallerden yararlanılmalıdır.

2. Etkinlik: Aşağıdaki sözcüklerden zıt anlamlıları bulup okla eşleştiriniz.

üzüntü	büyük
soğuk	sevinç
güzel	sıcak
küçük	uzun

2.14. Soyut-somut anlamlı sözcükler

Duyularımızın biri ya da birkaçı ile algılanabilen herkesin zihninde aynı görüntüyü oluşturan sözcüklere somut anlamlı sözcük; algılanması duygu ve düşüncelere dayalı, herkesin zihninde farklı görüntüler, çağrışımlar oluşturan sözcüklere de soyut anlamlı sözcük denir.

Somut sözcüklere *masa, bulut, saç, Deniz (insan ismi), kalem, Güneş (gezegen ismi)* ve *taş* sözcüklerini; soyut sözcüklere ise, *aşk, sevgi, özgürlük, mutluluk, dostluk, özlem, duygu* sözcüklerini örnek olarak gösterebiliriz.

Somut sözcüklerin öğretiminde zorluk çekilmez. Çünkü öğrenci ihtiyacı gereği hayatının bir bölümünde mutlaka somut kelimelerle karşılaşır ve öğrenir. Fakat aynı şeyleri soyut anlamlı sözcüklerin öğretimi için söyleyemeyiz.

Soyut kelimeleri, örnek olay ve drama gibi yöntem ve tekniklerle etkili bir şekilde kazandırmak mümkündür. Bu kelimelerin öğretiminde daha dolaylı yollardan öğretim söz konusudur. Sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel açıdan iyi durumda olan ailelerin çocuklarında soyut kelimelerin kazanılması daha önce olmaktadır. Yaşantıya, okuma düzeyine, gözlem ve deney yapma gücüne göre soyut kelimelerin öğrenilme durumu değişmektedir. Öğrencilerin zengin bir öğrenme ortamı içinde bulunması, zihinsel etkinliklerden çokça yararlanması soyut kelimelerin öğrenilmesinde önemli noktalardır (İnce, 2006: 121). Soyut kelimeler, yaşantı, deney, gözlem, uyarı ve telkinle kazanılır (Alperen, 2001: 49). Ayrıca soyut kelimeler, tarif ve tasvir yoluyla da açıklanabilir (Taşdemir ve diğerleri, 2003:7).

Soyut ve somut anlamlı sözcüklerin öğretiminde sözcüklerin cümle içindeki yerine de dikkat etmek gerekir. Bir sözcük her zaman somut olamayacağı gibi her zaman soyut da değildir. Bir cümlede somut olan sözcük başka bir cümlede soyut anlam taşıyabilir. Örneğin, “Bu iki çizgi arasındaki açı kırk beş derece vardır.” cümlesindeki “açı” sözcüğü ölçülebilen bir değer taşıdığından somut anlamlıdır. Aynı sözcük “Sen bu sorunu hangi açıdan ele aldın?” cümlesinde, ölçülebilen bir değer olmaktan çıkmış, mecaz anlam kazanarak soyut bir kavramı karşılar duruma gelmiştir.

Soyut ve somut anlamlı sözcüklerin öğretiminde en çok kullanılan yöntem, duyu organlarından hareket etmektir. Aşağıda duyu organlarından yararlanılarak hazırlanan etkinlik örneklerine yer verilmiştir:

1. Etkinlik: Aşağıdaki varlıkları duyu organlarımız yoluyla algılayabilir miyiz? Yanlış olan yargının üzerini çizip cümleleri tamamlayınız.

DÜŞÜNCE → Duyu organlarımızla algılayabiliriz / algılayamayız.
Çünkü.....

YALNIZLIK → Duyu organlarımızla algılayabiliriz / algılayamayız.
Çünkü.....

HAYAL → Duyu organlarımızla algılayabiliriz / algılayamayız.
Çünkü.....

MUTLULUK →Duyu organlarımızla algılayabiliriz / algılayamayız.
Çünkü.....

2. Etkinlik : Duyu organlarımızla hangi varlıkları algılayabiliriz? Aşağıdaki noktalı yerlere, belirtilen duyu organlarımızla algılayabildiğimiz varlıklardan örnekler yazınız

GÖZ → .....gazete.....

.....

.....

KULAK →.....siren.....

.....

.....

DİL → .....su.....

.....

.....

Turkish Studies

BURUN →..... kolonya.....

.....

.....

DERİ → .....ateş.....

.....

.....

(İlköğretim Türkçe Dil Yeteneği 6.Sınıf, 2007: 75-76)

3. Sonuç ve Öneriler

Anlam bilgisi konularının öğretimi, öğrencilerin; anlama, sıralama, ilişki kurma, sınıflama, sorgulama, eleştirme, tahmin etme, analiz, sentez yapma, yorumlama ve değerlendirme becerilerinin yanısıra, sözcük zenginliğini geliştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri konusunda yardımcı olur. Ayrıca anlam bilgisi konularını tam olarak kavrayabilen öğrenciler çevresiyle daha rahat iletişim kurabilirler. Çünkü iletişim doğrudan “anlam” kavramıyla ilgilidir. (Türkçe Dersi Öğretim Programı, 2006: 4).

Anlam bilgisi konularının öğretiminde başarı elde etmenin temel şartı, öğrencilerde okuma alışkanlığının kazandırılmış olmasıdır. Çünkü anlam bilgisi, ezberden ziyade eleştirel düşünme ve yorum yapabilme yeteneğiyle ilgilidir.

Anlamı elde etmek, sözcüğü tanımakla mümkündür. Bu nedenle sözcüklerin bütün anlamlarının örnekli kullanımlarına yer veren sözlüklerin (TDK Türkçe Sözlük gibi) okullarımızda yaygın olarak kullanılması sağlanmalıdır. Öğretmenlerin de öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığı kazanmalarında sürekli teşvik edici olmaları gerekir.

Anlam bilgisi konularının öğretiminde, etkinliklerin dışında “Beyin Fırtınası”, “Kavram Haritası” ve “Drama” gibi yöntem ve tekniklerin kullanılması faydalı olabilir. Ayrıca, bu konuların öğretiminde, çocuğun dilsel evreni (çevre, ilgi ve gereksinimler) çıkış noktası olmalıdır. Böylece çocuklar anlam bilgisi konularını daha kolay kavrayabileceklerdir.

Diğer dil bilgisi konularında olduğu gibi, anlam bilgisi konularının öğretiminde de metinden hareket edilmeli, okuma metniyle ilgili anlama ve kavrama çalışmaları yapıldıktan sonra, anlam bilgisi konularıyla ilgili etkinliklere geçilmelidir. Ayrıca etkinlikler uygulanırken gerekli görsel ve işitsel materyalden mutlaka yararlanılmalıdır.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (2005). Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Ankara: Engin Yayınevi.

ALPEREN, Nusret (2001). Türkçe Okuma ve Yazma Eğitimi Rehberi, Ankara: Alperen Yayınları.

ALTUN, Mustafa (2004). “Eski Metinlerde Bir Semantik İnceleme Örneği: Hikmet-nâme”, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7: 113-126.

BANGUOĞLU, Tahsin (1998). Türkçenin Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BAŞKAN, Özcan (2003). Bildirişim, İstanbul: Multilingual Yayıncılık.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

- BENVENİSTE, Emile (1995). Genel Dilbilim Sorunları, (Çev. Erdim ÖZTOKAT), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BİLGİN, Muhittin (2002). Anlamdan Anlatıma Türkçemiz, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CEMİLOĞLU, Mustafa (2001). İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi, İstanbul: Alfa Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1966). Dil Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖZLER, Fethi (1991). Türkçe Deyimler Türkçe ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- GUIRAUD, Pierre (1999). Anlambilim (Çev. Berke Vardar), İstanbul, Multilingual Yayınları.
- GÜLER, Fırat (2001). İlköğretim II. Kademe Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Türkçe Öğretimi Bakımından Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- HENGİRMEN, Mehmet (1999). Dil Bilgisi ve Dil Bilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: Engin Yayınevi.
- <http://www.egitimhane.com/downloads-file-6588.html> Erişim Tarihi: 18.12.2010
- <http://www.sedl.org/reading/framework/elements.html> Erişim Tarihi: 19.11.2010
- <http://www.universalteacher.org.uk/lang/semantics.html> Erişim Tarihi: 19.11.2010
- İNCE, Halide Gamze (2006). Türkçede Kelime Öğretimi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KILIÇ, Veysel (2009). Anlabilime Giriş -Temel Kavramlar-. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- KIRAN, Zeynel ve Ayşe (Eziler) KIRAN (2006). Dilbilime Giriş, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- KIRKKILIÇ, Ahmet ve diğerleri (2002). Türk Dili ve Yazılı Anlatım ve Kompozisyon Bilgileri, Erzurum: Aktif Yayıncılık.
- KOMİSYON (2006). İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6, 7, 8. Sınıflar), Ankara: MEB Yayınları.
- KOMİSYON (2006). İlköğretim 6 Türkçe Öğrenci Çalışma Kitabı, Ankara: MEB Yayınları.
- KOMİSYON (2007). İlköğretim Türkçe Dil Yeteneği 6. Sınıf, Ankara: Koza Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MECZ, İrene Tamba (1998). Anlambilim, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PALMER, F.R. (2001). Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi (Çev. Ramazan Ertürk), Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- SAĞIR, Mukim (2002). İlköğretim Okullarında Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- ŞENTÜRK, Nazmi (2001). Türkçe Dil Bilgisi 6-7-8, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- TAŞDEMİR, Ercan ve diğerleri (2003). Pratik Türkçe Öğretim Teknikleri, İzmir: Dilset Yayınları.
- VARDAR, Berke (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Multilingual Yayınları.